

Βιβλιοκρισία

Paolo Daniele Scirpo

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
pascirpo@arch.uoa.gr

Roksana Chowaniec, ed. 2018. *On the Borders of Syracuse. Multidisciplinary studies on the ancient town of Akrai/Acrae, Sicily*. Warsaw: University of Warsaw. ISBN: 978-83-61367-75-0, σσ. 427, έγχρωμες και ασπρόμαυρες φωτογραφίες, χαρτόδετο.

Μετά την άλωση των Συρακουσών (212 π.Χ.) από τον ύπατο Κλαύδιο Μάρκελλο, ολόκληρη η Σικελία έγινε η πρώτη επαρχία (*provincia*) της ρωμαϊκής Δημοκρατίας. Ο προοδευτικός επεκτατισμός της Ρώμης στην ιταλική χερσόνησο και στη συνέχεια στο νησί, εκτός από την αύξηση της δύναμής της, είχε ως συνέπεια τη συνάντηση των Ρωμαίων με τους Ιταλιώτες και τους Σικελιώτες. Για τους πρώτους Έλληνες που έχασαν την ελευθερία τους άρχισε η μακρά περίοδος της Ρωμαϊοκρατίας, η οποία οδήγησε σε έναν αργό, και ενίοτε άγριο, εκρωμαϊσμό της Μεγάλης Ελλάδας και της Σικελίας (Χατζόπουλος 1976). Η νήσος της Σικελίας αποδεικνύεται ως ένα εξαιρετικό σημείο παρατήρησης για την αρχαιολογική έρευνα που θέλει να ρίξει φως σε αυτή τη νεφελώδη ακόμη ιστορική περίοδο (3ος – 1ος αι. π.Χ.) που ξεκινά από τους Καρχηδονιακούς πολέμους έως τη γέννηση της Αυτοκρατορίας με την στέψη του Αυγούστου. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο, σε συνεργασία με την τοπική Εφορεία της Πολιτιστικής και Αρχαιολογικής Κληρονομιάς των Συρακουσών, το Ινστιτούτο Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου της Βαρσοβίας ξεκίνησε το 2009 ένα επιστημονικό πρόγραμμα επιφανειακής έρευνας και ανασκαφών στον αρχαιολογικό χώρο των Ακρών. Ιδρυθείσα κατά την αρχαϊκή περίοδο υπό των Συρακουσίων, ως φρούριον επί της οροσειράς των Υβλαίων, για να φυλάξει την ορεινή διαδρομή από την επεκτατική πολιτική της Γέλας και των Λεοντίων, αντί να ελέγξει τους υποταγμένους αυτόχθονες πληθυσμούς (Frasca 2015), η υπό-αποικία των Ακρών παρέμεινε σε όλη την ιστορία της πιστή υποτελής της μητροπόλεώς της, έως τη ρωμαϊκή κατάκτηση στα τέλη του 3ου αι. π.Χ. (Scirpo 2015α, 2015β, 2016, 2018, 2019).

Τα αποτελέσματα των ανασκαφών, που διεξήχθησαν υπό την διεύθυνση της Roksana Chowaniec, δημοσιεύθηκαν εγκαίρως σε έναν πρώτο συλλογικό τόμο (Chowaniec 2015). Δύο χρόνια αργότερα, ακολούθησε μία μονογραφία (Chowaniec 2017) και ένα χρόνο μετά, με την επιμέλεια της ίδιας, εκδόθηκε ο παρών τόμος που περιλαμβάνει 15 άρθρα, αποτέλεσμα των εργασιών της πολωνικής ομάδας και των εξωτερικών συνεργατών της.

Η Maria Musumeci, ως τότε προϊστάμενη του Περιφερειακού Αρχαιολογικού Μουσείου «Paolo Orsi» των Συρακουσών, υπογραμμίζει τον πλούτο των δεδομένων που προσφέρει η νέα πολωνική έρευνα για τη γνώση των Ακρών [*On the borders of Syracuse: Multidisciplinary studies on the ancient town of Akrai/Acrae, Sicily – Prefazione*, σσ. 11–28]. Μετά από μία σύντομη εισαγωγή [Introduction, σσ. 29–31], η επιμελήτρια του τόμου μέσα από τη μελέτη μικρών ευρημάτων που σχετίζονται με την καθημερινή ζωή, υποψιάζεται πως κατά τα πρώτα χρόνια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, υπήρξε αποικισμός Ρωμαίων παλαίμαχων ακόμη και σε αυτή την πολίχνη [*Articulating the Roman culture in Hellenistic Sicily. The small finds illustrate the local history*, σσ. 33–68]. Ο Giovanni Uggeri αναλύει το οδικό δίκτυο που ένωνε το ορεινό κέντρο με τις Συρακούσες, τον Έλωρο, τα τα Υβλαία Μέγαρο και τον Σελινούντα [*The ancient road network around the ancient town Akrai*, σσ. 71–

83]. Τα αποτελέσματα της επιφανειακής έρευνας που πραγματοποιήθηκε (2010) πριν από τις ανασκαφές στην περιοχή γύρω από τις Άκρες, έδωσαν μια σειρά από χρήσιμες ενδείξεις για την ανασύνθεση του τοπογραφικού τοπίου του γύρω οροπεδίου. Η πολωνική ομάδα (R. Chowaniec, M. Fitula, M. Matera, T. Wiecek) εντόπισε και χαρτογράφησε ορισμένες θέσεις που δείχνουν ανθρώπινη παρουσία από την Προϊστορική εποχή έως την Ύστερη Αρχαιότητα [*Integrated approach to study the vicinity of ancient town Akrai. Survey perspective*, σσ. 85–111]. Τότε, τα αρχαία αστικά λατομεία (Intagliata και Intagliatella) εγκαταλείφθηκαν, και με την έλευση του Χριστιανισμού στη μικρή πόλη, μετετράπησαν σε νεκρόπολη με τις ταφές των νεοπροσήλυτων. Σύμφωνα με την Rosa Lanteri, στη βυζαντινή εποχή, οι υπόγειοι τάφοι έγιναν τρωγλοδυτικές κατοικίες που πλαισίωσαν εκείνες που υπήρχαν ακόμη στον παλιό αστικό ιστό, τουλάχιστον μέχρι την αραβική κατάκτηση του 9ου αιώνα. Επιπλέον, βάσει πρόσφατης ανακάλυψης μίας συγκρίσιμης περίπτωσης στις Συρακούσες, η πλακόστρωτη φάση της πλατείας οδού δεν χρονολογείται πλέον στην ύστερη ελληνιστική περίοδο, όπως πρότεινε ο Voza (1980; Voza και Lanza 1971–1994), αλλά στην όψιμη αυτοκρατορική εποχή [*Akrai between Late Antiquity and Byzantine period*, σσ. 113–25]. Ως συνέχεια της προηγούμενης εργασίας του (Cugno 2016), ο Santino Alessandro Cugno εξετάζει τα αρχαιολογικά στοιχεία που εντόπισε στην ανατολική περιοχή του «Ακράιου» οροπεδίου, στη λεκάνη του ποταμού Cava Donna, κοντά στο χωριό των Canicattini Bagni. Η διάχυση των αγροτικών οικισμών, μερικοί εκ των οποίων παρουσιάζουν ίχνη συνύπαρξης μεταξύ Εβραίων και Χριστιανών, φαίνεται να οφείλεται στην κρίση του ρωμαϊκού οργανωτικού συστήματος [*Late Antique rural settlements in the territory of ancient Akrai. New investigations and research prospects*, σσ. 127–42].

Η μελέτη των αρχαιοζωολογικών καταλοίπων που ήλθαν στο φως στην περιοχή που ερεύνησε η πολωνική ομάδα (R. Chowaniec, E. Dotsika, A. Grezak) μας επιτρέπει να ανασυνθέσουμε σε γενικές γραμμές τη διατροφή των Ακράιων από την ύστερη ελληνιστική έως τη βυζαντινή περίοδο (3ος αι. π.Χ. – 8ος αι. μ.Χ.). Εκτός από τα προϊόντα της τοπικής γεωργίας, η διαίτα τους περιέλαβε επίσης την κατανάλωση ζώων εκτροφής, θηραμάτων και ψαρέματος. Παρατηρείται, όμως, μία αλλαγή στην διατροφή κατά την βυζαντινή εποχή, όταν η ήδη μακρόχρονη αποψίλωση των δασικών εκτάσεων εντάθηκε και είχε ως συνέπεια την κλιματική αλλαγή [*Late Hellenistic to Later Roman/Byzantine periods faunal and flora assemblage in the ancient town Akrai. Environment and food circulation reconstruction*, σσ. 145–71]. Ειδικότερα, η Anna Grezak αναλύει τα ποσοστά κάθε είδους ζώου, με σαφή υπεροχή του χοίρου [*Animal economy and meat diet of inhabitants of Akrai on the basis of analysis of faunal remains*, σσ. 173–206]. Τα εκλεκτά κεραμικά επιτραπέζια σκεύη αναλύονται από τον Krzysztof Domzalski, ο οποίος προσδιορίζει έξι κατηγορίες, όλες προερχόμενες από τη φάση καταστροφής της κατοικίας (*domus*) που ευρέθη στις ανασκαφές [*Quantifying and contextualizing pottery from Akrai. General information with particular attention to the Fine Ware evidence*, σσ. 209–23]. Συνεχίζοντας την προηγούμενη συνεισφορά της (Mlynarczyk 2015), η Jolanta Mlynarczyk αναλύει την επιτραπέζια κεραμική (*Plain Table Ware*), θραύσματα της οποίας είναι ευρέως διαδεδομένα στις Άκρες και μπορούν να χρονολογηθούν μεταξύ 4ου – 3ου αι. π.Χ. και 1ου αιώνα μ.Χ. [*Plain Table Ware from Akrai. Hellenistic to Early Imperial period assemblage*, σσ. 225–46].

Κατά τις ανασκαφές της διετίας 2015–2017, ήλθαν στο φως πολλά λυχνάρια που χρονολογούνται από την ύστερη Δημοκρατική έως την Αυτοκρατορική περίοδο. Ο Laurent Chrzanowski εντοπίζει 8 τύπους, ένας εκ των οποίων έχει τοπική παραλλαγή [*For a lychnological panopticon of Akrai before and during the Early Imperial period*, σσ. 249–69]. Μετά από σύντομη και ενδιαφέρουσα ιστορική εισαγωγή περί νομισματοκοπίας των Ακρών (25 δείγματα της οποίας είναι γνωστά στις διάφορες ευρωπαϊκές συλλογές), ο Tomasz Wiecek αναφέρει την ανακάλυψη το 2016 κατά τις πολωνικές ανασκαφές ενός χάλκινου νομίσματος του Ακράιου νομισματοκοπέιου, σε στρώμα επί του στενωπού (*cardo*) που οριοθετούσε την περιοχή της ανασκαφής. Εικονογραφικώς παρόμοιο με το σύγχρονο χάλκινο των Συρακουσών (Calciati 1983–1987, II, αρ. 231), αφού το τελευταίο συμπεριλαμβάνεται στον θησαυρό που απεκαλύφθη στα Υβλαία Μέγαρα (ο οποίος χρονολογείται μεταξύ 44 και 36 π.Χ.), το νόμισμα των Ακρών χρονολογείται στον 1ο αιώνα π.Χ., κατά τη ταραχώδη περίοδο μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης Τριανδρίας. Παραμένει αδιευκρίνιστη, κατά τον συγγραφέα, η Αρχή (Καίσαρ, Σέξτος Πομπήιος, Οκταβιανός) που εξουσιοδότησε τις Άκρες να κόψει νομίσματα, και κυρίως παραμένει ανεξήγητο γιατί η κοπή παρουσιάζει την ίδια εικονογραφία της χάλκινης των Συρακουσών [*The coin of Akrai*.

La primavera, σσ. 271–328]. Ο ίδιος όμως, ενώ αναφέρει επίσης (σ. 312) την ανακάλυψη κατά τις πολωνικές ανασκαφές δύο χάλκινων νομισμάτων με τύπο που αποδίδει ο Giacomo Manganaro (1969, 1980, 1981–1982, 2012) στο νομισματοκοπείο των Ακραιών, αποκλείει πως ο τύπος που εξετάζει (με κεφαλή Δήμητρος) είναι σύγχρονος με αυτό ή/και λίγο μεταγενέστερος της ρωμαϊκής κατάκτησης των Συρακουσών (212 π.Χ.).

Στα μεταξύ 2011 και 2016 σκαμμένα στρώματα, τα οποία χρονολογούνται στα όψιμα Αυτοκρατορικά χρόνια, ευρέθησαν πάνω από 350 οστέινες καρφίτσες μαλλιών. Η Marta Fitula κατατάσσει 43 από αυτές, χωρίζοντας τις σε τέσσερις ομάδες και παρέχοντας έναν χρήσιμο πρώτο κατάλογο για μελλοντικές αναλύσεις σε μια κατηγορία υλικών που φωτίζει τη γυναικεία σφαίρα της αρχαίας κοινωνίας [*The Roman hairpins made of bone*, σσ. 331–86]. Η Monika Stobiecka εξετάζει μία άλλη ενδιαφέρουσα και παραμελημένη κατηγορία υλικού, αυτή των πιεστηρίων. Από τα έξι δείγματα (πέντε είναι από μάρμαρο και ένα από τοπικό ασβεστόλιθο), μόνο δύο μπορούν να χρονολογηθούν με βάση το στρώμα της ανακάλυψης στην ύστερη ρωμαϊκή εποχή. Η συγγραφέας αναρωτιέται περί της λειτουργίας των αντικειμένων, που αλλάζει καθώς ποικίλλει το χρησιμοποιούμενο υλικό [*Multifunctionality of stone objects – first remarks on marble mortars from Akrai*, σσ. 389–401]. Ο Marcin Wagner έχει αναλάβει την ανάλυση των μικρών υάλινων αντικειμένων που περισυλλέχθησαν από το 2013 έως το 2016 και χρονολογούνται μεταξύ του 1ου και του 2ου αιώνα μ.Χ. Χωρισμένα σε πέντε κατηγορίες (χάντρες για περιδέραια, βελόνες, κινούμενοι ράβδοι, δίσκοι/μάρκες παιχνιδιών και βραχιόλια), τα αντικείμενα αυτά ρίχνουν φως στην καθημερινή ζωή των Ακραιών [*Small glass finds from Akrai*, σσ. 403–16]. Την τελευταία συνεισφορά του τόμου υπογράφει ο Miron Bogacki που εργάστηκε για τη φωτογραφική και φωτογραμμετρική τεκμηρίωση της ανασκαφής [*Methods of photographic and photogrammetric field documentation from the air (UAV) and from the ground during the 2014 and 2015 seasons in the site of Akrai*, σσ. 419–27].

Παρά κάποια συγκεκριμένα τυπογραφικά λάθη, ο καλαισθητός και εικονογραφικώς πλούσιος τόμος στερείται, κυρίως για το ιταλόγλωσσο κοινό, μια σύντομη σειρά περιλήψεων που θα επέτρεπαν την άμεση κατανόηση τόσο εξειδικευμένων κειμένων. Ωστόσο, ο πλούτος των δεδομένων που παρέχει η πολωνική Αποστολή, τόσο σε αυτόν όσο και στον πρώτο τόμο που ήδη αναφέρθηκε (Chowaniec 2015), παραμένει ανυπολόγιστος. Χρόνια μετά τις έρευνες και την δημοσίευση του Luigi Bernabò Brea (1956; Scirpo 2021) και εκείνες υπό του Giuseppe Voza (1980), στον αρχαιολογικό χώρο των Ακρών διεξήχθησαν (2005–2006) πάλι από την Εφορεία Αρχαιοτήτων των Συρακουσών ανασκαφές στην περιοχή της Αγοράς. Όπως αναφέρει η ίδια η Musumeci στον πρόλογό της (σσ. 11–2), η ανασκαφή που διηύθυνε παραμένει ακόμη αδημοσίευτη. Επί του παρόντος, μόνο τα κατάλοιπα ενός αρχιτεκτονικού συγκροτήματος που ήλθαν στο φως στην περιοχή βόρεια του θεάτρου και ταυτίζονται ως *Θεσμοφόρειον* της Ελληνιστικής εποχής έχουν εκδοθεί από την Daniela Leggio (2013, 2020, 2021). Αυτά τα δημοσιεύματα της πολωνικής Αποστολής πάντως, συνεισφέρουν ουσιαστικά στην αναγκαία μελλοντική σύνθεση, προκειμένου να αποκαταστήσει μια πιστότερη ιστορική εικόνα αυτής της πολίχνης, φρουρίου επί των Υβλαίων ορέων (Scirpo υπό έκδ.).

BIBLIOGRAPHY

- Bernabò Brea, L. 1956. *Akrai. Monografie Archeologiche della Sicilia* 1. Catania: Società di Storia Patria per la Sicilia orientale.
- Calciati, R. 1983–1987. *Corpus Nummorum Siculorum: La monetazione di bronzo*. Milano: Edizioni G.M.
- Chowaniec, R. επμ. 2015. *Unveiling the past of an ancient town. Akrai/Acrae in South-Eastern Sicily*. Warsaw: University of Warsaw.
- Chowaniec, R. 2017. *The Coming of Rome. Cultural Landscape of South-Eastern Sicily*. Warsaw: University of Warsaw.
- Cugno, S.A. 2016. *Dinamiche Insediative nel Territorio di Canicattini Bagni e nel Bacino di Alimentazione del Torrente Cavadonna (Siracusa) tra Antichità e Medioevo*. BAR-IS 2802. Oxford: BAR Publishing.
- Frasca, M. 2015. *Archeologia degli Iblei: indigeni e Greci nell'altipiano ibleo tra la prima e la seconda età del Ferro*. Mediterraneo e Storia 4. Scicli (RG): Edizioni di Storia e di Studi Sociali.
- Leggio, D. 2013. *Riti e culti ad Akrai. Interpretazione del complesso sacro. Scavi 2005–2006*. Siracusa: Τυπογραφείο Grafica Saturnia.
- _____. 2020. «Rites and Mysteries on the Acropolis of Akrai: Preliminary Remarks on a New Sanctuary Dedicated to the Cult of Demeter and Kore». Στο *The Akragas Dialogue: New investigations on sanctuaries in Sicily*, επμ. M. De Cesare, E.C. Portale and N. Sojc, 405–16. Berlin, Boston: De Gruyter.
- _____. 2021. «Età ieroniana. I “misteri” di Akrai». Στο *Atti della Giornata di studi dedicata a Luigi Bernabò Brea. “A vent’anni dalla morte: il ricordo e le prospettive attuali e future di ricerca” (Siracusa, 18/10/2019)*, επμ. P. Giansiracusa, 117–35. Quaderni del Mediterraneo 21. Siracusa: Tyche Edizioni.
- Manganaro, G. 1969. «La monetazione a Siracusa fra Canne e la vittoria di Marcello». *Archivio Storico per la Sicilia Orientale* 65:283–96.
- _____. 1980. «La provincia romana». Στο *La Sicilia antica*, II2, επμ. E. Gabba και G. Vallet, 411–61. Napoli: Storia di Napoli e della Sicilia – Società editrice.
- _____. 1981–1982. «Un ripostiglio siciliano del 214–211 a.C. e la datazione del denarius». *JNG* 31–32:37–54.
- _____. 2012. *Pace e guerra nella Sicilia tardo-ellenistica e romana (215 a.C. – 14 d.C.)*. Ricerche storiche e numismatiche (Nomismata 7). Bonn: Verlag dr. R. Hebart.
- Młynarczyk, J. 2015. «Plain Table Ware from Akrai». Στο *Unveiling the past of an ancient town. Akrai/Acrae in South-Eastern Sicily*, επμ. R. Chowaniec, 295–310. Warsaw: University of Warsaw.
- Scirpo, P.D. 2015α. «Eroi, Dei e demoni nella vita religiosa di Akrai (Sicilia) in età ellenistica». *Academic Journal of Interdisciplinary Studies* IV, 1:479–94.
- _____. 2015β. «Akrai/Acrae. A selected bibliography (1558–2015)». Στο *Unveiling the past of an ancient town. Akrai/Acrae in South-Eastern Sicily*, επμ. R. Chowaniec, 359–96. Warsaw: University of Warsaw.
- _____. 2016. «Η θρησκευτική πολιτική του Ιέρωνος του Β' στις Άκρες (Σικελίας)». Στο «*Θρησκεία και Πολιτική*». Πρακτικά της Β' Επιστημονικής Συνάντησης Νέων Ερευνητών του περιοδικού ΔΙΑΧΡΟΝΙΑ (Αθήνα, 22–24/4/2010), επμ. Α.-Σ. Τσοκανή, 101–18. Διαχρονία, Παράρτημα 4. Αθήνα: Ε.Κ.Π.Α. – Σ.Μ.Φ.Ι.Α.
- _____. 2018. «Quelques considérations sur le culte héroïque à Akrai (Sicile)». Στο «*Héros fondateurs et identités communautaires dans l'Antiquité, entre mythe, rite et politique*». Actes du Colloque international (Grenoble, MSH, 3–5 mai 2017), επμ. M.P. Castiglioni, R. Carboni, M. Giومان και H. Bernier-Farella, 307–25. Quaderni di Otium 3. Perugia: Morlacchi Editore.
- _____. 2019. «Brevi note sul ginnasio di Akrai». Στο *Siciliano e Cretese. Atti della Giornata in memoria di Vincenzo La Rosa (Siracusa, 20 Maggio 2016)*, επμ. L. Guzzardi και C. Scandurra, 91–6. Archivio Storico Siracusano – Quaderni 5. Siracusa: Società Siracusana di Storia Patria.
- _____. 2021. «Luigi Bernabò Brea e le Antichità di Akrai». Στο *Atti della Giornata di studi dedicata a Luigi Bernabò Brea. “A vent’anni dalla morte: il ricordo e le prospettive attuali e future di ricerca” (Siracusa, 18/10/2019)*, επμ. P. Giansiracusa, 157–64. Quaderni del Mediterraneo 21. Siracusa: Tyche Edizioni.
- _____. Υπό έκδ. «Άκραι. Η διαχρονική εξέλιξη μιάς μικρής πόλεως της Σικελίας». Μετα-Διδακτορική έρευνα. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (Α.Ε. 2018–2019). http://www.arch.uoa.gr/fileadmin/arch.uoa.gr/uploads/metapyxiakes_spoudes/metadidaktorika/scirpo_paolo-daniele_2019
- Voza, G. 1980. «Nuove ricerche a Siracusa, Akrai, Monte Casale ed Eloro». Στο «*Architettura ed Urbanistica nella Sicilia Greca Arcaica*». Atti della III Riunione scientifica della Scuola di perfezionamento in Archeologia Classica dell'Università di Catania (Siracusa, 11–14/12/1980), 69–71. CronA XIX. Catania: Università degli studi di Catania.
- Voza, G., και M.T. Lanza. 1971–1994. s.v. «Acre». *EAA* Suppl. 2, I, 38–9.
- Χατζόπουλος, Μ. 1976. *Ο ελληνισμός της Σικελίας κατά την Ρωμαϊκή περίοδο (264–44 π.Χ.)*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.